

Партрэт Міхала Клеафаса Агінскага,
мастак Франсуа-Ксаўе Фабр, 1805 год.

Міхал Клеафас Агінскі

(1765–1833), дзяржаўны дзеяч Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі, дыпламат, кампазітар. Прадстаўнік уплывовага літоўска-беларускага магнацкага роду, ад пачатку праваслаўнага, а з XVII стагоддзя каталіцкага.

З маладосці займаў высокія дзяржаўныя пасады, быў паслом на сойм Рэчы Паспалітай, камісарам Скарбовай камісіі ВКЛ, вялікім мечнікам літоўскім, вялікім падскарбіем літоўскім. У якасці паўнамоцнага прадстаўніка Рэчы Паспалітай пабываў з дыпламатычнымі місіямі ў розных краінах Еўропы. Быў у добрых

План Агінскага

Як спрабавалі адрадзіць Вялікае Княства Літоўскае пад скіпетрам Расійскай імперыі

Як толькі ў 1795 годзе з палітычнай карты свету знікла Рэч Паспалітая абодвух народаў, яе зліты адразу пачалі шукаць спробы адрадзіць некалі магутную дзяржаву. Крокі былі розныя: адныя шукалі апекі пры дварах еўрапейскіх манархаў і ўрадаў, іншыя ўскладалі спадзеў на сумесную вайну з Турцыяй супраць Расіі і ўнутранае паўстанне. Але былі і такія, якія спрабавалі паразумецца ў гэтай справе з расійскім імператарам. Пра адзін з такіх планаў піша кандыдат гістарычных навук **Павел Булаты**.

Палітык, дыпламат і ваяр

Пачынаючы з першых гадоў XIX стагоддзя многія ліцвіны і палякі бачылі галоўным сваім збаўцам Напалеона Банапарта. Менавіта з асобай французскага імператара і яго вялікай арміяй звязваліся надзеі на адраджэнне незалежнасці Каралеўства Польскага і Вялікага Княства Літоўскага. Гэта знайшло сваё адлюстраванне, сярод іншага, і ў пачатку моды называць Напалеонамі сваіх нованароджаных дзяцей (гл. пра гэтую традыцыю, якая расцягнулася больш чым на стагоддзе, артыкул Дзяніса Лісейчыкава ў № 7/2019 «Нашай гісторыі»).

Але былі і такія, хто не хацеў давяраць лёс краіны амбітнаму карсіканцу. Частка шляхты зніклай краіны вырашыла пашукаць шчасця на іншым баку супрацьстаяння. Самым вядомым палітыкам гэтай групы быў Міхал Клеафас Агінскі.

Так, гэта менавіта той самы Агінскі, вядомы цяпер перш за ўсё як кампазітар, аўтар знакамітага паланэза «Развітанне з радзімай». Але музыка для Міхала Клеафаса была толькі хобі, бо ў першую чаргу ён быў усё ж палітыкам і дыпламатам. Ягоная палітычная кар’ера пачалася даволі рана і развівалася хутка ды паспяхова: у 20 гадоў Агінскі быў абраны паслом на сойм (гэта як цяпер дэпутат парламента), у 25 стаў надзвычайным паслом у Рэспубліцы Злучаных Правінцый (так тады зваліся цяперашнія Нідэрланды), а ў 28 атрымаў пасаду вялікага падскарбія літоўскага (аналаг міністра фінансаў).

Потым было паўстанне на чале з Тадэвушам Касцюшкам, падчас якога літоўскі падскарбі ўзяўся за шаблю. А пасля яго паразы трыццацігадовы Агінскі быў вымушаны на некалькі гадоў пакінуць бацькаўшчыну і падацца на эміграцыю. Тады, дарэчы, і з’явіўся знакаміты паланэз. ▶

адносінах з апошнім каралём Рэчы Паспалітай Станіславам Аўгустам Панятоўскім, карыстаўся ягоным даверам і падтрымкай.

Падчас паўстання Тадэвуша Касцюшкі ў 1794 годзе увайшоў у Нацыянальную раду як віленскі дэлегат, змагаўся на поўначы Беларусі, зрабіў са сваім атрадам, рэйд да Дынабурга (цяперашні Даўгаўпілс у Латвіі). Пасля паразы паўстання быў вымушаны эміграваць, маёнткі былі секвестраваныя.

Вярнуўся на радзіму ў 1801 годзе, актыўна ўключыўся ў грамадска-палітычнае жыццё. Быў цалкам лаяльны Расійскай імперыі, стаў сенатарам, узнагароджаны

прэстыжнымі ордэнамі. У гэты час разбудаваў родавы маёнтак у Залессі на Віленшчыне (цяпер Смаргонскі раён), зрабіўшы яго прыкметным культурным цэнтрам. Жыў у Залессі да 1823 года, а пасля назаўсёды выехаў у Італію, на радзіму сваёй другой жонкі, Марыі дэ Неры. Памёр у Фларэнцыі.

Пакінуў пасля сябе чатырохтомныя «Мемуары пра Польшчу і палякаў з 1788 да 1815 года». Па-беларуску пакуль выдадзеныя першыя два тамы ў перакладзе Вольгі Рамановіч.

► Паміж Напалеонам і Аляксандрам

Шанец Агінскаму вярнуцца з эміграцыі даў палацавы пераварот у Расіі ў сакавіку 1801 года, пасля якога на трон замест забітага змоўцамі Паўла I узышоў ягоны сын Аляксандр I. Той спачувальна ставіўся да Польшчы і палякаў, а таму працягнуў ім руку паразумення. Міхал Клеафас Агінскі быў сярод тых, каго гэта адразу натхніла і збудзіла надзею.

У 1801 годзе ён прыехаў у Гродна і прысягнуў новаму расійскаму імператару. А той

Слава кампазітара

Хоць у наш час Агінскі асацыюецца перадусім з паланэзам «Развітанне з радзімай», за гады свайго жыцця ён перажыў яшчэ як мінімум дзве хвалі музычнай славы, звязанай з іншымі творамі. У 1792 годзе кампазітар стаў вядомы ў Расіі. Па ўспамінах Агінскага, які быў у той час з візітам у Пецяярбурзе, пад ягоны паланэз фа мінор танцавалі літаральна на ўсіх баях расійскай сталіцы.

А праз два гады да кампазітара прыйшла ўжо еўрапейская слава. Напісаны ў 1794 годзе Паланэз фа мажор, вядомы таксама пад назвай «Паланэз смерці», разышоўся па ўсіх еўрапейскіх сталіцах. Агінскі пісаў у мемуарах, што аднойчы ў часы эміграцыі ў Дрэздэне ён афармляў дакументы ў адным з бюро. Маладая немка, пабачыўшы знаёмае прозвішча, спыталася ў Міхала Клеафаса, ці не ведае ён трагічна загінулага Агінскага, паланэз якога граюць паўсюль.

З кампазіцыяй была звязаная легенда, нібыта аўтар паланэза скончыў жыццё самагубствам з-за нешчаслівага кахання. Агінскі ў адказ засмяўся, сыграў на канторскім піяніна сваю музыку і запэўніў немку, што з аўтарам усё добра.

выказаў прыязнасць да былога паўстанца і дапамог яму вырашыць спрэчкі з раней секвестраванымі зямельнымі ўладаннямі. Магчыма, у вачах некаторых сучаснікаў Агінскага яго адносіны з расійскімі ўладамі маглі ўспрымацца як здрада, але сам Міхал Клеафас лічыў, што робіць справу на карысць айчыне.

Вера ў магчымасць паразумення з расійскімі ўладамі не згасла ў яго і ў наступныя гады, калі ў шляхецкіх асяродках былой Рэчы Паспалітай поўным ходам забуяла напалеонаманія. Агінскі тады быў адным з нямногіх шляхцічаў, хто не даверыўся Напалеону і не бачыў у ім вызваліцеля. Ён, дарэчы, неаднаразова асабіста сустракаўся з Банапартам і найвышэйшымі чынамі Францыі і з гэтых сустрэч зразумеў, што адраджэнне Рэчы Паспалітай не ўваходзіць у планы Францыі, а Вялікае Герцагства Варшаўскае, створанае Напалеонам у 1807 годзе, не больш чым фармальнасць. Падпарадкоўвалася яно непасрэдна імператару Францыі, а вайсковыя фармаванні, набраныя з палякаў, выкарыстоўваліся як «гарматнае мяса» ў розных кутках Еўропы.

Вялікае Герцагства Варшаўскае дзяржава, утвораная ў 1807 годзе паводле ўмоваў Тылзійскага міру Напалеона з Аляксандрам I з польскіх тэрыторый, якія падчас другога і трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай адышлі да Прусіі і Аўстрыі. Гэтае дзяржаўнае ўтварэнне з'яўлялася пратэктаратам напалеонаўскай Францыі і праіснавала да 1813 года.

Таму Агінскі асэнсавана зрабіў стаўку на расійскага імператара, які падаваўся яму больш ліберальным і адкрытым, чым французскі. І такое меркаванне не было беспадстаўным: Аляксандр I у першыя гады кіравання лічыўся рэфарматарам і да тэрыторый беларускіх і літоўскіх губерняў, далучаных да імперыі яго бабкай Кацярынай II, ставіўся цяпкіма. Там ранейшаму дзейнічаў Статут ВКЛ 1588 года (яго дзеянне працягвалася да 1831 года ў Віцебскай і Магілёўскай губернях, а ў іншых — да 1840-га), а справядства і навучанне, як і ў часы Рэчы Паспалітай, вялося па-польску. Агінскі лічыў, што расійскі імператар павінен замацаваць гэтыя парадкі

Такім Агінскі бачыў Санкт-Пецяярбург у 1811 годзе, калі пісаў свае прапановы да Аляксандра I. Неўскі праспект і Казанскі сабор на малюнку Бенжамена Патэрсэна.

Тэрыторыя меркаванага аўтаномнага Вялікага Княства Літоўскага ў адпаведнасці з планам Агінскага.

заканадаўча, а да таго ж ён можа зрабіць яшчэ і невялікі крок у бок аўтаноміі.

ВКЛ у далюблінскіх межах

У маі 1811 года Міхал Клеафас перадаў імператару ліст з праектам загада, які сёння больш вядомы нам пад назвай «План Агінскага». Гэты дакумент — бачанне Агінскім таго, як мусіць быць уладкавана жыццё на землях, што яшчэ два дзесяцігоддзі да таго былі суверэннай дзяржавай. План складаўся ўсяго з 11 невялікіх артыкулаў, але ў іх Агінскі змог ахапіць асноўныя сферы ўладкавання жыцця меркаванай новай аўтаномнай адзінкі Расійскай імперыі — Вялікага Княства Літоўскага.

У лісце да плана Агінскі спрабуе патлумачыць Аляксандру І перавагі сваёй прапановы. Міхал Клеафас піша, што план Напалеона аб адраджэнні

польскай дзяржавы ў выглядзе Варшаўскага герцагства пацярпеў паразу, але многія палякі і літвіны ў Еўропе яшчэ чапляюцца за яго як за саломінку. І калі расійскі імператар працягне ім руку дапамогі ў выглядзе новай польска-літоўскай аўтаноміі ў складзе імперыі, то яны з радасцю стануць пад расійскія сцягі ў хуткай вайне. А ў тым, што вайна будзе, Агінскі не сумняваўся.

Першы артыкул плана Агінскага выглядае даволі дзёрзка. У ім акрэсліваюцца

16 паланэзаў Агінскага ў выкананні вядомага брытанскага піяніста Іва Залускага, прапрапраўніка кампазітара, можна праслухаць па спасылцы. № 1 — Паланэз фа мажор («Паланэз смерці»), № 3 — Паланэз фа мінор.

землі, якія прапаноўвалася ўключыць у склад аўтаномнай правінцыі. Акрамя традыцыйных Гродзенскай, Віленскай, Мінскай, Віцебскай і Магілёўскай губерняў, Міхал Клеафас прапаноўваў лічыць часткай Вялікага Княства Літоўскага Кіеўскую, Падольскую і Валынскую губерні, а таксама Беластоцкую вобласць і Тарнопальскую (Цярнопальскую) акругі. У складзе Рэчы Паспалітай гэтыя землі былі часткай Каралеўства Польскага. Бо, як вядома, перад заключэннем Люблінскай уніі ў 1569 годзе польская шляхта дабілася таго, каб кароль Жыгімонт Аўгуст выдаў указ аб далучэнні да Кароны Польскай Падляшша, Валыні, Падолля і Кіеўшчыны (гл. пра гэта падрабязней у артыкуле Уладзіміра Падалінскага ў № 6/2019 «Нашай гісторыі»).

Такім чынам, сваім планам Агінскі фактычна імкнуўся да адраджэння межаў ВКЛ далюблінскіх часоў. Адміністрацыйным цэнтрам адроджанага княства мусіла стаць яго старадаўняя сталіца — Вільня.

Свае людзі і свае законы

Значная частка артыкулаў прапаноў тычыцца адміністрацыйнага ўладкавання княства. Агінскі прапаноўваў даручыць кіраванне Вялікім Княствам Літоўскім урадніку з тытулам імператарскага намесніка і ўтрымліваць яго за дзяржаўны кошт, а таксама стварыць пры імператару літоўскую канцылярыю на чале са статс-сакратаром. Канцылярыя мусіла непасрэдна займацца кіраваннем справамі княства.

Унутранае кіраванне меркавалася даручыць Адміністрацыйнай радзе пад ▶

► апекай імператарскага намесніка, у якую б уваходзілі розныя дэпартаменты. Пры гэтым усе сябры рады прызначаліся б непасрэдна расійскім самаўладцам. Але ў гэтай схеме быў адзін істотны момант, вынесены ў асобны артыкул. Усе пасады ў сістэме дзяржаўнага кіравання маглі б займаць толькі асобы, народжаныя ў Вялікім Княстве Літоўскім, а таксама тыя, хто меў тут уласнасць. Так ствараўся цалкам мясцовы апарат кіравання, нягледзячы на адсутнасць выбарнасці ўраднікаў і іх прызначэнне імператарам.

Важны пункт плана абгаворваў тое, якія законы будуць дзейнічаць на землях Вялікага Княства Літоўскага. Агінскі прадугледжваў, што літоўскі Статут назаўсёды застанецца асновай грамадзянскага заканадаўства для княства. Такім чынам Міхал Клеафас імкнуўся заканадаўча замацаваць ужо наяўную практыку. Гэта ж тычылася і мовы дзяржаўнага справаводства ў аўтаноміі: паводле Агінскага, такой мовай для ВКЛ мусіла стаць польская, якой у той час працягвалі

Шчырая адданасць імператару

Нягледзячы на няўдачу свайго плана па адраджэнні ВКЛ, Міхал Клеафас Агінскі да канца жыцця добра ставіўся да імператара Аляксандра I. Пішучы ў Фларэнцыі ў студзені 1826 года, праз два месяцы пасля смерці Аляксандра свае мемуары, ён адзначаў:

«Я ніколі не быў ні прыдворным, ні лісліўцам, і зусім не карысліваець і не славалюбства натхнілі мяне на тое, што я скажу пра імператара Аляксандра, бо ў той момант, калі я выводжу гэтыя радкі, яго больш няма ў жывых і ўся Еўропа носіць жалобу па тым, што страціла яго.

Агінскі асабіста зрабіў стаўку на расійскага імператара, які падаваўся яму больш ліберальным, чым Напалеон

карыстацца ў далучаных губернях. Як вядома, польская мова ў канцы XVII стагоддзя была вызначана як мова дзяржаўнага справаводства ў Вялікім Княстве Літоўскім, замяніўшы старабеларускую і трывала замацаваўшыся ў колах эліты.

Але пашана, якую належыць аддаць праўдзе, і неабходнасць выказаць тое, што я адчуваю, не дазваляюць мне абысці маўчаннем уражанне, якое Аляксандр выклікаў у маім сэрцы. Яно ніколі не пакідала мяне з таго часу, як я першы раз наблізіўся да яго ў Пецярбурзе.

Яго працяглае добрае стаўленне і давер, якім ён уганараваў мяне, тыя прыязныя водгукі пра мае паводзіны, што ён даваў кожны раз, як толькі для таго надараўся выпадак, міласцівы прыём, які ён аказваў мне заўжды да апошняга моманту, калі я меў шчасце бачыць яго ў 1817 годзе, зацікаўленасць, выяўленая ім да майго лёсу і да лёсу майё сям'і, —

Апошняй інстанцыяй для вырашэння ўсіх грамадзянскіх і крымінальных спраў мусіў быць вярхоўны суд у Вільні. Не ў Пецярбурзе, а ў адміністрацыйным цэнтры Вялікага Княства. Хоць пры гэтым права прымянення

усё гэта дастатковыя матывы, каб спарадзіць ува мне шчырую адданасць імператару. А чым толькі я не абавязаны яму як паляк за абарону, якую ён дараваў маім суайчыннікам, за яго давер да іх, за сведчанні павагі і прыязнасці, якія ён даваў ім, за падтрымку нацыянальнай адукацыі ў польскіх правінцыях, падпарадкаваных Расіі, і за тое, што было большым за усё гэта ... — за ўзнаўленне Польшчы [маецца на ўвазе ўтварэнне ў 1815 годзе аўтаномнага Царства Польскага ў складзе Расійскай імперыі, якое атрымлівала ўласнае канстытуцыйнае ўладкаванне. — Рэд.]».

Сядзіба Міхала Клеафаса Агінскага
у Залессі, Смаргонскі раён.

смяротнага пакарання і памілавання заставалася толькі за імператарам.

І ўжо па-за межамі плана Агінскі прапаноўваў імператару Аляксандру I стварыць асобную армію ВКЛ. Але распрацоўку канкрэтнага плана арганізацыі войска ён збіраўся перадаць больш дасведчаным у вайсковых справах асобам.

Няздзейсненыя мары

У рэальнасці план Агінскага застаўся толькі на паперы. Ёсць шмат поглядаў на тое, чаму Аляксандр I марудзіў з яго выкананнем. Найперш для рэалізацыі плана было вельмі мала часу: крыху больш за год. Ён быў распрацаваны вясной 1811-га, а ўжо летам наступнага года пачалася вайна з Напалеонам. І хоць Агінскі прадбачыў будучае супрацьстаянне і прапаноўваў сваім планам перавабіць частку актыўных палякаў

на бок Расіі, што паляшшала б яе стратэгічнае становішча, імперская бюракратыя была вельмі маруднай і да пачатку вайны ўсё адно не змагла б рэалізаваць настолькі маштабныя пераўтварэнні.

Тым не менш на працягу ўсёй кампаніі 1812 года Міхал Клеафас Агінскі не пакідаў надзеі на рэалізацыю свайго плана. Сярод іншых ён сустракаўся і размаўляў пра гэта са славытым галоўнакамандуючым расійскай арміі Міхаілам Кутузавым, які, дарэчы, два разы, у 1799–1801 і 1809–1812 гадах, быў літоўскім генерал-губернатарам. Але ніякіх канкрэтных вынікаў гэтыя сустрэчы не далі.

Пасля вайны ж ужо было і зусім не да таго. Напалеона разбілі, а тэрыторыя створанага ім Варшаўскага герцагства па выніках Венскага кангрэсу 1815 года ўвайшла ў склад Расійскай

імперыі і атрымала статус аўтаноміі — Царства Польскага. Яшчэ адна аўтаномія на захадзе імперыі ў выглядзе Вялікага Княства Літоўскага расійскім уладам была проста непатрэбная. Да таго ж значная частка расійскага дваранства разглядала тэрыторыі беларускіх губерняў як «спрадвечна рускія землі» і ні пра якія асаблівыя правы для іх чуюць не хацела.

Не меншую ролю ў тармажэнні на шляху да рэалізацыі плана адыгрывала і асоба самога імператара. Па ўспамінах сучаснікаў, у палітычным жыцці Аляксандру I было ўласціва крывадушніцтва. Хоць ён і абяцаў Агінскаму прыняць план, дэманстраваў клопат пра Вялікае Княства Літоўскае, дэклараваў прыхільнае стаўленне да памкненняў шляхты будаваць сваю дзяржаву пад апекай Расіі, але рабіў гэта толькі на словах. Да справы ж урэшце так і не дайшло.

Агінскі быў гэтым вельмі расчараваны і пасля заканчэння вайны з Напалеонам стаў наступова адыходзіць ад палітычных спраў. У 1815 годзе, пасля таго як была завершана пабудова палаца ў Залессі, Міхал Клеафас разам з сям'ёй перабраўся туды з Пецярбурга. У сваіх мемуарах пяцідзясяцігадовы палітык і кампазітар занатаваў: «Мой узрост і хваробы прымушаюць мяне адысці ад спраў, каб знайсці ў самоце радасць адпачынку і супакою ад бурлівага жыцця». А апошнія 10 гадоў жыцця, з 1823 па 1833 год, ён правёў у эміграцыі ў Італіі. Гэтым разам прымусіў Агінскага змяніць клімат не палітычны фактар, а кепскі стан здароўя. А развітаўшыся з радзімай чарговы раз, ён больш на яе не вярнуўся. ♦